قۆناغبەندیی مێژووی سیاسیی کوردستان

ئەییووب کەریمی[١]

قۆناغبەندی[٢] بۆ تێگەیشتن لە مێژووی هەر نەتەوەیەک زۆر گرینگە چونکە وێنای گشتیی بەسەرهاتی نەتەوە لە سووژەکاندا جێگیر دەکا و دەبێتە هۆی ناسنامەی نەتەوەیی تایبەت. لە کوردستان، هیچ دەقێکی جیددی سەبارەت بە قۆناغبەندی نەنووسراوە یان مێژووی کوردستان بەپێی مێژووی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکان قۆناغبەندی کراوە کە هەڵەیەکی تیۆریک و مێتۆدیکی گەورەیە چونکە کاتێک نەتەوەیەک مێژووی خۆی بەپێی مێژووی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکان قۆناغبەندیی دەکا، واتای ناڕاستەوخۆی ئەو قۆناغبەندییە ئەوەیە کە ناسنامەی ئەو نەتەوەیە بەشێکە لە دەوڵەتی کۆلۆنیالیست. دیارە وەها تێگەیشتنێک رۆڵێکی بەرچاوی لە بەرهەمهێنانەوەی دۆخی بندەستیدا هەیە. هەربۆیە لێرەدا بەکورتی ئاماژەیەک بەو بابەتە دەکەم.

لە سەرەتادا، پێویستە ئاماژە بەو خاڵە گرینگە بکەم کە مێژووی کەوناری کوردستان (وەک ئیلامییەکان، مادەکان و ساسانییەکان) وەک هەموو نەتەوەکانی سەر زەوی لەگەڵ ئەفسانەکان تێکەڵاو بووە و "بەڵگەمەند" نییە. ئەوە ئەرکی کۆنینەناسەکان، ئەفسانەنووسەکان و ئیدیۆلۆگەکانە کە باسی ئەو سەردەمە بکەن و ئەفسانەکان بنووسنەوە.(١) دیارە مێژووی کەونار و ئەفسانەکانیش رۆڵێکی گرینگیان لە هەستی نەتەوایەتیدا هەیە بەڵام بۆ نووسینەوەی ئەو مێژووە و هەڵاواردنی بەڵگە

---

[١] دکتۆرای فەلسەفەی سیاسی، مامۆستای زانکۆی سۆران (ayub.karimi@soc.soran.edu.iq)
[2] periodization

سەلمێندراوەکان پسپۆڕییەکی تایبەت پێویستە کە هەتا ئەو جێگایەی ئاگادارم، هیچ پسپۆڕێکی باوەڕپێکراو لە کوردستان لەو بوارەدا لێکۆڵینەوەی نەکردووە.

بەڵام "مێژووی بەڵگەمەند"ی کوردستان کاتێک دەست پێدەکا کە لە سەرچاوە نووسراوەکاندا وشەکانی کورد و کوردستان لە لایەن کورد و نەتەوەکانی دیکەی ناوچەکەوە بۆ وەسفی ئەو نەتەوەیەی لە کوردستان ژیاوە، بە کار هاتووە؛ ئەوەش هاوکاتە لەگەڵ دامەزرانی میرنشینە کوردییەکان لە دەوروپشتی ساڵی هەزاری زایینی. میرنشینەکان ڕۆڵێکی یەکجار گرینگیان لە ناسنامەی نەتەوەیی و ڕێکخستنی کۆمەڵایەتی-سیاسیی کوردستاندا هەبوو و چەشنێک سەربەخۆییان بۆ کورد دەستەبەر کردبوو. تەنانەت ئێستاش ناوچە جۆراوجۆرەکانی کوردستان بە ناوی میرنشینەکانەوە دەناسرێنەوە.

زۆربەی ئەو مێژوونووسانە کە مێژووی کوردستان بەپێی مێژووی دەوڵەتە داگیرکەرەکان دەنووسنەوە، زۆر گرینگی دەدەن بە دامەزرانی حکوومەتەکانی سەفەوی و عوسمانی و شەڕەکانی نێوان ئەوان، بەتایبەت شەڕی چاڵدڕان لە ١٥١٤. ئەوان دەڵێن کە کوردستان لە شەڕی چاڵدڕانەوە دابەش بووە بە دوو پارچە و لە دوای جەنگی جیهانیی یەکەم بووەتە چوار پارچە. ئەم ڕوانگەیە کێشەی زۆرە چونکە ئەگەرچی ئەوە ڕاستە کە سەفەوی و عوسمانی کوردستانیان کردە مەیدانی شەڕەکانی نێوان خۆیان و زۆربەی میرنشینەکانی کوردستان هاوپەیمانیی خۆیان بۆ یەکێک لەو دوو حکوومەتە دەربڕی بەڵام ئەو شێوازە حکوومەتدارییە زۆر جیاواز بوو لە حکوومەتداریی مۆدێرن چونکە ئەو کاتە دەوڵەتی مۆدێرن لە ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست نەبوو. ڕوانگەی باوەڕمەند بە ڕۆڵی سەفەوی و عوسمانی لە مێژوونووسیی کوردستاندا ڕۆڵ و ڕادەی دەسەڵاتی میرنشینە کوردییەکان لەبەرچاو ناگرێ، بکەری[1] لە کورد دەستێنێ و مێژووی ڕابردوو بە چاویلکەی ئێستا دەخوێنێتەوە. بەشێکی زۆر لەو هەڵە مێتۆدیکە دەگەڕێتەوە سەر

---

[1] agency

ئەوەی کە هەندێک مێژوونووس وادەزانن دەسەڵاتی سیاسیی سەردەمی پێش-مۆدێرنیش وەک سەردەمی مۆدێرن بەپێی دامەزراوەکان و پەیوەندییەکانی ئێستا بووە کە هەوڵی کۆنترۆلکردنی هەموو لایەنەکانی ژیانی مرۆڤ (پەروەردە، ئابووری، سەربازی و هتد) دەدا لە کاتێکدا لە سەردەمی پێش-مۆدێرندا ئەو پێکهاتانەی پێیان دەڵێن خەلافەت و ئیمپراتۆری زۆرتر سەمبۆلیک بوون و دەسەڵاتی ڕاستەقینە لە دەستی پێکهاتەکانی دەسەڵاتی ناوچەییدا بووە. ئەو کاتە، میرەکان و بەگەکان دەسەڵاتی ڕاستەقینەیان هەبووە و ئەمەگداری ئەوان بۆ خەڵیفەیەک یان ئیمپراتۆرێک زیاتر سەمبۆلیک بووە، نەک ڕێکخراو و بەدامەزراوەییکراو. ئەوە جگە لەوەی کە لە هەندێک لە ڕووداوە مێژووییەکاندا هەندێک لە میرنشینە کوردییەکان هەڵوێستی سەربەخۆ لە سەفەوی و عوسمانییان هەبووە کە نیشاندەری سەربەخۆیی ڕێژەیی ئەو میرنشینانە بووە.[٢]

بەپێی ئەو پێشەکییە، دەتوانین مێژووی کوردستان دابەش بکەین بە سێ قۆناغ: سەردەمی میرنشینەکان (لە نیزیکەی ساڵی هەزاری زایینی هەتا نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم)، سەردەمی داگیرکاری (لە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە هەتا نێوەڕاستی سەدەی بیستەم)، سەردەمی کۆلۆنیالیسم (لە نێوەڕاستی سەدەی بیستەمەوە هەتا ئێستا). دیارە دەکرێ هەریەک لەو قۆناغانەش خۆیان دابەش بکرێن بە چەندین قۆناغی دیکە بەڵام لێرەدا تەنێ ئاماژە بە قۆناغە گشتییەکان دەکەین.

سەردەمی میرنشینەکان

مێژووی میرنشینە کوردییەکان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دەیەمی زایینی. لە مەودای نێوان ساڵانی ٩٤٥ هەتا ١٠٥٥ واتە کاتێک کە خەلافەتی عەباسی بەرەو لاوازی ڕۆیشت، دەرفەتێک بۆ کورد ڕەخسا کە پێکهاتەکانی دەسەڵاتی خۆی دابمەزرێنێ. گرینگترین میرنشینەکان بریتی بوون لە میرنشینی شەدادی (٩٥١-١١٩٨) لە ناوچەی ئاران کە دەبێتە کۆماری ئازەربایجانی ئێستا، میرنشینی ڕەوادی

(٩٥٤-١٠٧٦) لە تەوریز، میرنشینی حەسەنوەی بەرزیکانی (٩٥٩-١٠١٥) لە دینەوەر و شارەزوور، میرنشینی عەننازی شازنجانی (٩٩١-١١١٧) لە شارەزوور و لوڕستانی بچووک، و میرنشینی هەزبانی (١٠٤٦-١١٣٩) لە هەولێر.[٣]

دیارە میرنشینە کوردییەکانیش وەک حکوومەتەکانی دیکە هەورازونشێوی زۆریان بڕیوە و لەدایکبوون و لەنێوچوونی زۆریان بە خۆیانەوە دیتووە. بەڵام لە ڕاستیدا هەتا کاتی لەنێوچوونی یەکجاریی میرنشینە کوردییەکان، واتە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم، دەسەڵاتی کوردستان لە دەستی میرنشینەکاندا بووە و حکوومەتەکانی عەجەمان (عوسمانی، سەفەوی و قاجار) وەک سەرچاوەی شەرعییەتی ئایینی و هاوپەیمانی کاتیی میرنشینە کوردییەکان بوونە، نەک وەک فەرمانڕەوای ئەوان. بەڵگەی ئەو قسەیەش ئەوەیە کە ئەو میرنشینانە هەر جارەی لەگەڵ یەکێک لەو حکوومەتانە هاوپەیمان بوونە کە ئەوە نیشانەی سەربەخۆیی ڕێژەیی ئەوان بووە. میرنشینی موکریان کە بەڕواڵەت بەشێک لەو ئیمپراتۆرییە بووە کە دواتر ناویان نا ئێران، زۆرتر لەگەڵ عوسمانی هاوپەیمان دەبوو. تەنانەت میرنشینی سۆران لە سەردەمی محەممەد پاشای گەورەدا لەگەڵ ئیبراهیم پاشا، خەدیوی میسر، بەدژی خەلیفەی عوسمانی هاوپەیمان بووە.[٤] واتە لە کوردستان، بەهۆی بەربڵاوی و بارودۆخی جوگرافیایی کوردستان، لەجیاتی یەک پاشایەتیی یەکگرتوو، چەندین میرنشین هەبوون؛ هەرچەندە ڕادەی سەربەخۆیی ئەوان جیاواز بووە. بۆ وێنە، لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، میرنشینی موکریان زۆر سەربەخۆتر بووە لە میرنشینی ئەردەڵان کە میرەکانیان خزمایەتییان لەگەڵ بنەماڵە عەجەمەکان هەبووە.

بۆ تێگەیشتن لە گرینگیی میرنشینەکان پێویستە سەرنج بدەین بەو خاڵە گرینگە کە ئەو کاتە دامەزراوەکانی دەوڵەتی مۆدێرن بوونیان نەبووە؛ نەک هەر لە کوردستان کە لە هیچ شوێنێکی جیهان. لە ڕوانگەیەکی کۆمەڵناسیی مێژووییەوە، سەردەمی میرنشینەکان سەردەمی فیودالیسم بووە.

هەرچەندە پێویستە ئەوە لەبەرچاو بگرین کە فیودالیسم لە کوردستان زۆر جیاواز بووە لە ئەورووپا بەڵام بوونی چینێکی خاوەن زەوی کە پەیوەندییەکی فیودالی لەگەڵ چینی جووتیار هەبووە و بوونی پێکهاتەی هۆزی، شتێکی ئاشکرایە چونکە ئەو پێکهاتانە هەتا نیو سەدە لەوە پێش هەر مابوون و لە نووسینە هاوچەرخەکان و مێژووی زارەکیدا ڕەنگیان داوەتەوە.(٥) ئەو کاتەی میرنشینەکان لە کوردستان دەسەڵاتیان هەبوو، دەسەڵات لە زۆربەی شوێنەکانی جیهان فیودالی و خۆجێیی بوو. دامەزراوەی وەک یاسای بنەڕەتی، سوپای مۆدێرن، سیستمی کارگێڕیی مۆدێرن، سیستمی پەروەردەی مۆدێرن و لە هەمووی گرینگتر کاپیتالیسم ئەو کاتە لە کوردستان و ناوچەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست نەبوون. هەربۆیە پێویستە هەموو ئەو ڕاستەقینانە لە مێشکی مێژوونووسدا وێنا بکرێ و وانەزانێ کە ئەو دامەزراوانەی ئێستا هەن، ئەو کاتیش هەبوون! دیارە ئەگەر ئەو دامەزراوانە نەبن، دەسەڵاتی دوورەدەست ناتوانێ وەرەی خۆی بەسەر خەڵکدا بسەپێنێ و دەسەڵاتی ڕاستەقینە دەکەوێتە دەستی دەسەڵاتدارە ناوچەییەکان.

نووسینەوەی مێژووی میرنشینەکان زۆر گرینگە و کارێکی وای لەسەر نەکراوە.(٦) ئەو سەرچاوانەش کە وەک سەرچاوەی ڕەسەن سەبارەت بە میرنشینەکان دەناسرێن کێشەیان هەیە. دوایین میرنشینەکان لەگەڵ دەوڵەتە داگیرکەرەکان کەوتنە ململانێ و تەنانەت یەکیان (میرنشینی سۆران) تەمای گرت خۆی وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ ڕابگەیەنێ بەڵام لە کۆتاییدا بەهۆی تێکچوونی بالانسی سەربازی-سیاسی و کێشە نێوخۆییەکانی کوردستان بەزین و دوایین میرنشینەکان (بابان و ئەردەڵان) لە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم کۆتاییان پێ هات و کوردستان لە لایەن دوو شێوە-ئیمپراتۆریی قاجار و عوسمانییەوە داگیر کرا.

سەردەمی داگیرکاری

کاتێک کۆتایی بە میرنشینە کوردییەکان هات، داگیرکاریی کوردستان دەستی پێکرد. عوسمانی و قاجار بە شێوازێکی هاوکات کۆتاییان بە میرنشینە کوردییەکان هێنا. هەرچەندە ئەو دوو دەوڵەتە زۆر دواکەوتوو بوون و نەیاندەتوانی دەسەڵاتی تەواویان بەسەر کوردستاندا هەبێ، دامەزراوە سەربازی و کارگێڕییەکان لە کوردستان جێگیر بکەن و کورد بتوێننەوە بەڵام هەوڵیان دا سەرهەڵدانەکانی کورد لەنێو بەرن. سەرهەڵدانەکانی کوردیش لەو کاتەوە دەست پێدەکا. ناسیۆنالیسمی کورد وەک ئیدیۆلۆژی و بزوتنەوەیەک بە مەبەستی سەربەخۆیی کوردستان و دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستان لە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە دەست پێدەکا؛ ئەگەرچی بنەما هزرییەکانی ناسیۆنالیسمی کورد دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی پێشوو؛ بەتایبەت لە وێژەوانیدا. بەڵام ئیدیۆلۆژیی ناسیۆنالیسمی کورد بە واتای نەرمەئامێرێک کە ڕاستەقینەیەک بە ناوی بزووتنەوەی ناسیۆنالیستی بخوڵقێنێ و دامەزراوە سیاسی-سەربازییەکان بەرهەم بهێنێ، لە نیوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەمەوە دەست پێدەکا.

گرینگترین سەرهەڵدانی نەتەوەیی لە نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەمدا، سەرهەڵدانی کوردستان بە سەرۆکایەتیی شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری لە ساڵی ١٨٨٠دا بوو کە ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانیشی گرتەوە و لە ناوچەی موکریان، هەمزاغای مەنگوڕیش بەشدارییەکی چالاکانەی تێدا کرد. گرینگیی ئەو سەرهەڵدانە جگە لە فرەوانیی جوگرافیایی ئەوە بوو کە ئیدیۆلۆژیی ناسیۆنالیسمی کوردی بەو شێوازەی ئێستا دەیناسین، تێیدا فۆرمی گرت. شێخ عوبەیدوڵڵا سنوورە دەستکردەکانی نێوان عوسمانی و قاجاری بە فەرمی نەناسی و هەموو کوردستانی وەک وڵاتی خۆی لە قەڵەم دا. ئەوە زۆر گرینگە چونکە بزوتنەوەی شێخ عوبەیدوڵڵا بە ڕوانگەیەکی نەتەوەییەوە هەنگاوی بۆ سەربەخۆیی کوردستان نا.

Humanities

خاڵی سەرنجڕاکێش سەبارەت بە بزووتنەوەی کوردستان لە سەردەمی داگیرکاریدا ئەوەیە کە هەموو ئەو بزووتنەوانە سەربەخۆییخواز بوون. شێخ عوبەیدوڵڵا نەهری، شێخ مەحموودی حەفید، سمکۆی شکاک، شێخ سەعید و سەید ڕەزا دێرسیمی سەربەخۆییخواز بوون و داوای دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانیان دەکرد، نەک ئۆتۆنۆمی و فێدرالیسم. داوای چارەسەرکردنی پرسی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتە داگیرکەرەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کۆلۆنیالیسم؛ بەتایبەت لە دوای کۆماری کوردستان لە مەهاباد.

سەردەمی کۆلۆنیالیسم

هەرچەندە کۆلۆنیالیسم فۆرمێکی تایبەتی داگیرکارییە بەڵام زۆر لە داگیرکاریی ساکار هاڵۆزترە. لە داگیرکاریدا دەوڵەتی داگیرکەر تەنێ دەسەڵاتی سەربازی و ئیداریی خۆی بەسەر وڵاتی داگیرکراودا دەسەپێنێ و پاش ماوەیەک ناچار دەبێ ئەوێ بەجێبهێڵێ چونکە دەوڵەتەکانی دیکە دەوڵەتی داگیرکەر وەک خاوەنی وڵاتی داگیرکراو ناناسن. هەروەها ئەندامانی نەتەوەی داگیرکراو هیچکات ڕەوایی بە داگیرکەر نادەن کە بۆ هەمیشە لەوێ بمێنێتەوە. لە کاتێکدا کە لە کۆلۆنیالیسمدا سووژەیەکی بەکۆلۆنیکراو دەخوڵقێ کە پێی وایە ئەو بارودۆخە هەمیشەییە یان ڕزگاربوون زۆر دژوارە و ڕێی تێناچێ.

کۆلۆنیالیسم مۆدێرنە. ئەوە بە واتای ئەوەیە کە پەیوەندییەکی پتەوی بە مۆدێرنیتە، عەقڵی مۆدێرن و دەوڵەتی مۆدێرنەوە هەیە. لە سیستمی کۆلۆنیالیستیدا، وڵاتی بەکۆلۆنیکراو وەک وڵاتێکی داگیرکراو کە دەبێ داگیرکەر ڕۆژێک هەر بە جێیبهێڵێ، ناناسرێ بەڵکوو وەک بەشێک لە وڵاتی کۆلۆنیالیست دەناسرێ کە دەوڵەتی کۆلۆنیالیست و نەتەوەی کۆلۆنیالیست خاوەنیەتی و بۆ هەمیشە هەر خاوەنی دەبێ. دەوڵەتەکانی دیکەش هەتا ڕادەیەک ئەو خاوەندارییە بە فەرمی دەناسن. هەربۆیە دەوڵەتی کۆلۆنیالیست سیستمێک دادەڕێژێ بۆ لکاندنی قووڵی هەموو لایەنەکانی ژیانی وڵاتی بەکۆلۆنیکراو بە وڵاتی کۆلۆنیالیست؛ لە ئابوورییەوە بگرە هەتا سیستمی پەروەردە و سیستمی کارگێڕی و میدیا و

بەتایبەت سووبژێکتیڤیتەی بەکۆلۆنیکراوەکان. هەموو ئەو سیستمەش بە مەبەستێکی ئابووری-ئەمنی، واتە بە مەبەستی تاڵانکردنی وڵاتی بەکۆلۆنیکراو و کەڵکوەرگرتن لە پێگەی ژیۆپۆلیتیکی وڵاتی بەکۆلۆنیکراو، دادەڕێژرێ.

سەردەمی کۆلۆنیالیسم لە کوردستان کاتێک دەستی پێکرد کە دەوڵەتی مۆدێرن لە وڵاتە داگیرکەرەکان فۆرمی گرت و سەقامگیر کرا. فۆرمگرتنی دەوڵەتی مۆدێرنی تورکیا لە ١٩٢٤ و ئێران لە ١٩٢٦ گرینگترین رۆلیان لە دامەزراندنی سیستمی کۆلۆنیالیستی لە کوردستان گێڕاوە چونکە ئەو دوو دەوڵەتە پاشماوەی دەوڵەتە داگیرکەرەکانی عوسمانی و قاجار بوون و گەورەترین بەشەکانی کوردستانیان خستبووە ژێر ڕکێفی خۆیان. فۆرمگرتنی دوو دەوڵەتی عێراق و سووریاش گرینگ بووە بەڵام بە سەرنجدان بە نەبوونی پێشینەیەکی مێژوویی، دەوڵەتەکانی عێراق و سووریا هەر لە سەرەتاوە هەتا ئێستا لاواز و لەرزۆک بوون و نەیانتوانی جەماوەر و جوگرافیای کوردستانی بن دەستی خۆیان وەک جەماوەر و جوگرافیای بن دەستی ئێران و تورکیا بتوێننەوە و زۆرتر خەریکی تەعریب و گۆڕینی دێموگرافیی کوردستان بوون (هەڵبەت لەو کارەیاندا زۆر سەرکەوتوو بوون!). هەربۆیەش لە دوای تێکچوونی سۆڤیەت و گۆڕانی ژیۆپۆلیتیکی جیهانی، کوردستانی بن دەستی ئەوان زووتر لە بەشەکانی دیکەی کوردستان دەرفەتی هەنگاونان بەرەو ڕزگاریی یەکجارەکی بۆ ڕەخسا؛ ئەگەرچی ئەگەر ئێلیتەکانی ئەو دوو بەشەی کوردستان بە ئیدیۆلۆژیی ئێستایان کە ئیدیۆلۆژیی سەرووەریخوازی و دەوڵەتسازی نییە، درێژە بدەن، هەر دۆخی بندەستی بەرهەم دەهێننەوە و ناتوانن لە دەرفەتێک کە ڕووخانی عێراق و سووریا بۆ کورد ڕەخساندوویەتی کەڵک وەرگرن.

خاڵی سەرنجڕاکێش سەبارەت بە سەردەمی کۆلۆنیالیسم ئەوەیە کە هاوکات لەگەڵ فۆرمگرتنی دەوڵەتی مۆدێرن لە تورکیا و ئێران، شۆڕشی سۆسیالیستی لە یەکێتیی سۆڤیەت سەرکەوت و دوای جەنگی جیهانیی دووهەم توانی هێژمۆنیی خۆی بەسەر کوردستاندا بسەپێنێ و ئێلیتی کورد بۆ لای

خۆی ڕابکێشێ. بەسەرنجدان بەو ڕاستییە کە لە لایەکەوە، ڕووسەکان توانیبوویان کێشەی نەتەوایەتی لە چوارچێوەی یەکێتیی سۆڤیەتدا کۆنترۆڵ بکەن، فۆرمولی وەک ئۆتۆنۆمییان بۆ کوردستانیش پێ باش بوو و لە لایەکی دیکەوە، ڕووسەکان پێیان باش نەبوو وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست بە پێوەرێکی نەتەوەیی پارچەپارچە بکرێن چونکە ئەو بابەتە بەهۆی زۆربوونی ژمارەی ئەو نەتەوانەی سۆڤیەتیان پێکهێنابوو، سۆڤیەتیشی تووشی کێشە دەکرد. تێکەڵاوبوونی ناسیۆنالیسمی کورد لەگەڵ سۆسیالیسم و قبووڵکردنی فۆرمولی ئۆتۆنۆمی بوو بەهۆی بەرتەسککردنەوەی ویستەکانی نەتەوەی کورد و بەلاڕێدابردنی بزووتنەوەی کوردستان هەتا کاتی ڕووخانی یەکێتیی سۆڤیەت. بەڵام دوای ڕووخانی یەکێتیی سۆڤیەت و گۆڕانی سیستمی دوو-جەمسەری بۆ سیستمی تاک-چەندجەمسەری (بە سەرۆکایەتیی ئەمریکا و ڕۆڵ-گێڕانی ڕووسیا، چین و یەکێتیی ئەورووپا وەک هێزی هاوسەنگ) سۆسیالیسم پەراوێز خرا و هەموو نەتەوەکانی ناوچەکە بۆ لای ناسیۆنالیسم گەڕانەوە.[٧] کوردستانیش بەگشتی بۆ لای ناسیۆنالیسم گەڕاوە و جگە لە چەند ڕێکخراوی چەقبەستوو لە سەردەمی شەڕی ساردا هەر ئێستا زۆربەی ئێلیتە نەتەوەییەکانی کوردستان باوەڕیان بە گرینگتربوونی بابەتی نەتەوەیی لە بابەتی چینایەتی هێناوە؛ هەرچەندە ناسیۆنالیسمی ئێستای کوردستان ئیدیۆلۆژییەکی ناتەواو و شێوە-ناسیۆنالیسمێکی بندەستیخوازە و هێشتا نەیتوانیوە ببێتە ئیدیۆلۆژییەکی تەواو.

ئەنجام

مێژووی بەڵگەمەندی کوردستان دەگەڕێتەوە بۆ نیزیکەی هەزار ساڵ لەوە پێش واتە ئەو کاتەی میرنشینە کوردییەکان فۆرمیان گرتووە. ناسیۆنالیسمی کورد دەگەڕێتەوە بۆ نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم و پەیوەندی بە داگیرکارییەوە هەیە. داگیرکاری لە نێوەڕاستی سەدەی بیستەمەوە فۆرمی کۆلۆنیالیسمی بە خۆیەوە گرتووە کە زۆر هاڵۆزترە لە داگیرکاریی ساکار چونکە هەوڵی تاڵانکردنی

سەرچاوە سروشتییەکان، بەکارهێنانی پێگەی ژیۆپۆلیتیکی کوردستان، گۆڕینی دێموگرافی و هەوڵی تواندنەوەی کورد لە کولتووری کۆلۆنیالیستیدا دەدا. هەموو ئەوانەش بە یارمەتیی ئیدیۆلۆژییەکانی ئێرانیسم، تورکیسم و عەرەبیسم دەبێتە ڕاستەقینە. ئەو ئیدیۆلۆژییەی کە بەسەر کوردستاندا زاڵە جۆرێک شێوە-ناسیۆنالیسمی بندەستیخوازە کە هەوڵ دەدا لە چوارچێوەی دەوڵەتە کۆلۆنیالیستەکاندا دەسەڵاتێکی ناوچەیی بۆ خۆی دەستەبەر بکا. هەروەها ئەم ئیدیۆلۆژییە بەهۆی تێکەڵاوی لەگەڵ ئیدیۆلۆژییەکانی دیکە (سۆسیالیسم، فێمینیسم، ژینگەپارێزی و ئایین) بەلاڕێدا چووە.

سەرچاوەکان و پەراوێزەکان:

(١) کتێبی زەکەریا قادری بە ناوی *عقل سیاسی ایرانی و هویت خواهی کردها* نموونەیەکی باشی هەوڵ بۆ زیندووکردنەوەی تێگەیشتنێکی دوالیستی لە مێژووی ئەفساناویی کوردستانە کە لەوێدا هەمبەرکێیەک لە نێوان کولتووری میترایی کورد و کولتووری زەردەشتیی فارس داندراوە.

(2) Michael Eppel, *A People Without a State: The Kurds from the rise of Islam to the dawn of nationalism*, Austin: University of Texas Press, 2016, pp 28-29.

(٣) حیسامەدین عەلی غالب نەقشبەندی، پێشەکیی کتێبی *هۆز و دەسەڵاتە هۆزەکییە کوردییەکانی چاخی ناوەڕاست*، زرار سدیق تۆفیق، وەرگێر: ئیدریس عەبدوڵڵا مستەفا، هەولێر: موکریانی، ٢٠١٠، لل ٨-١٠.

(4) Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: its origins and development*, Syracuse University Press, 2006, p. 60.

(٥) بۆ نموونە، لە ناوچەی موکریان، پەیوەندیی نێوان ئاغا و جووتیار لەسەر بنەمای وەرگرتنی دە-و-دوو لە جووتیارەکان بوو. هەڵبەت بەپێی ئەوەی کە بنەتۆو و گا-و-جووت لە لایەن ئاغاوە دابین کرابا یان لە لایەن جووتیارەوە دوو جۆرە جووتیار هەبوون: نیوەکار و زەکاتکێڵ. مەبەستم ئەوەیە کە ئەو پەیوەندییە ئابوورییە پەیوەندییەکی فیودالی هاوشێوەی ئەورووپا بووە بەڵام ڕێک وەک ئەو نییە. تەنانەت ئەو پەیوەندییە ئابووری و چینایەتییە کە لە کوردستان لە نێوان ئاغا و جووتیاردا هەبوو لە نەتەوەکانی دەوروپشتی کوردستانیش جیاواز بوو.

(٦) یەکێک لە دەگمەن لێکۆڵینەوەکان ئەوەیە:

Boris James, “The Rise and Fall of the Kurdish Emirates (Fifteenth to Nineteenth Centuries)”, edited by Hamit Bozarsalan et al., *The Cambridge History of the Kurds*, Cambridge University Press, 2021, pp. 25-44.

(٧) تەنانەت ئەو نەتەوانەی لە چوارچێوەی یەکێتیی ئەورووپادا یەکیان گرتبوو، دوای ماوەیەک لەو یەکێتییە ناڕازی بوون. هەرچەندە یەکێتیی ئەورووپا بە واتای لەنێوچوونی ناسنامەی نەتەوەیی نییە و ناسیۆنالیسم لە چوارچێوەی ئەو یەکێتییەشدا درێژەی هەیە (بۆ نموونە سکاتلەندییەکان داوای مانەوە لە یەکێتیی ئەورووپایان دەکرد بۆ ئەوەی دەنگێکی تایبەتیان هەبێ). بۆ زانیاریی زیاتر بڕواننە ئەم وتارە:

ایوب کریمی، "جدایيطلبي در اتحاديه اروپا از منظر اقتصاد سیاسی"، در *اتحادیه اروپا: روندهای نوظهور، پژوهشنامه مرکز تحقیقات استراتژیک*، شماره ٢٧، آبان ١٣٨٩.